

Ірина Дмитрівна Больботенко
провідний зберігач
науково-дослідного відділу збереження фондів,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)

Iryna Bolbotenko
Senior curator of the research department of preservation,
National Museum of Ukrainian History
(Kyiv, Ukraine)

ДО ІСТОРІЇ КИЇВСЬКОГО ЛІТЕРАТУРНО-АРТИСТИЧНОГО ТОВАРИСТВА. 1895–1905 РР.

TO THE HISTORY OF KYIV CULTURAL-ARTISTIC SOCIETY. 1895–1905

Анотація

У статті представлена наукова атрибуція рідкісної фотографії з колекції НМІУ, на якій зображені видатні діячі української культури Микола Лисенко, Михайло Старицький, Олена Пчілка, Гнат Хоткевич, Марія Старицька. В результаті дослідження встановлено, що фотознімок зроблено 18 березня 1900 р. під час літературно-музичного шевченківського вечора, влаштованого Київським літературно-артистичним товариством 18 березня 1900 р. Подається коротка довідка про діяльність Київського літературно-артистичного товариства (1895–1905 рр.).

Ключові слова: фотографія, Київське літературно-артистичне товариство, Микола Лисенко, Михайло Старицький, Олена Пчілка, Гнат Хоткевич, вечори пам'яті Т. Г. Шевченка

Summary

This article presents the scientific attribution of the rare photo from the collection of the National Museum of Ukrainian History. At the photo we can see a group of the well-known Ukrainian cultural figures: Mykola Lysenko, Mykhailo Starytskyi, Olena Pchilka, Hnat Hotkevych, Mariia Starytska. The study established that the photo was taken at the 18 of March 1900 while the literary-musical evening, dedicated to the memory of Taras Shevchenko. The party was organized by the Kyiv cultural-artistic society. The article gives a brief information about the Kyiv cultural-artistic society.

Keywords: photographie, Kyiv cultural-artistic society, Mykola Lysenko, Mykhailo Starytskyi, Olena Pchilka, Hnat Hotkevych, Mariya Starytska

У фондах НМІУ зберігається рідкісна і надзвичайно цікава фотографія в досить гарному стані, яка тривалий період очікувала на наукове опрацювання, детальну атрибуцію та занесення до інвентарної книги. На фотознімку зображені видатні діячі української культури: Микола Лисенко біля рояля, Олена Пчілка (Ольга Косач) біля трибуни, Михайло Старицький, а також Марія Старицька та Гнат Хоткевич (сидить, тримаючи бандуру). На другому плані вгорі – прикрашений рушниками портрет Т. Г. Шевченка. Світлина зроблена під час літературно-музичного вечора, присвяченого роковинам від дня народження Т. Г. Шевченка, який проводило Київське літературно-артистичне товариство 18 березня 1900 р.

Слід зазначити, що існує дуже подібне фото (інший кадр), на якому зображені ті ж особи, що й на нашому знімку, лише помінялися місцями М. Старицька¹ та Г. Хоткевич. Саме воно

¹ Старицька Марія Михайлівна (1865–1930) – акторка, режисер, театральний педагог, племінниця М. В. Лисенка та старша дочка М. П. Старицького, з дитинства брала участь у виставах аматорського драмгуртка. Театральну освіту здобула в Петербурзі і в Москві. У 1885 р. розпочала акторську кар'єру у трупі свого батька під псевдонімом Яворська. Працювала в театрах Санкт-Петербурга і Москви, в українській трупі М. Садовського.

досить відоме, експонується в Музеї М. В. Лисенка (відділі Музею видатних діячів української культури), опубліковане в декількох виданнях та в інтернеті². Фото з НМІУ не опубліковане досі й тому є дуже рідкісним.

Фото 1.

Про Київське літературно-артистичне товариство (КЛАТ) написано доволі багато статей, адже воно було визначним явищем у культурному і громадському житті Києва межі XIX–XX ст.

КЛАТ – громадське об'єднання представників творчої інтелігенції, яке діяло в 1895–1905 рр. У 1895 р. ініціативна група із 37-ми наукових та творчих діячів Києва розробила статут Товариства, пізніше затверджений Міністерством внутрішніх справ³. Головною метою Товариства було об'єднання і зближення літераторів та артистів, діячів усіх галузей мистецтва. За статутом, членство в КЛАТ існувало в кількох різновидах⁴. Осердям товариства були дійсні члени. До їх лав приймали на загальних зборах осіб, що займалися літературно-артистичною діяльністю. Вони сплачували членські внески і користувалися правом голосу на всіх зборах. Також певну частину становили “члени-змагателі” – ті, хто підтримував Товариство і був корисний йому своєю діяльністю. Вони брали участь у заходах КЛАТ без права голосу. Всі охочі могли отримати статус “члена-відвідувача”. І насамкінець, існувала категорія почесних членів, в лави яких потрапляли за особливі заслуги перед Товариством або перед культурою. З 10-ти років існування Товариства 9 років головою правління був академік архітектури В. М. Ніколаєв. У складі КЛАТ діяли комісії: літературна, художня, музична і театральна.

На початку своєї діяльності КЛАТ було винятково російським. Влаштувалися цікаві концерти, літературні читання, на яких публіка знайомила з творчістю видатних діячів російської і світової культури. Українське слово та музика там майже не звучали. Із представників української інтелігенції до правління КЛАТ увійшов Володимир Науменко – видатний історик, етнограф, головний редактор часопису “Киевская старина“. Втім, за рік все змінилося. Член Товариства Людмила Старицька-Черняхівська згадувала: “У 1895 р. зорганізувалося в Києві Літературно-артистичне товариство. Спочатку до нього увійшов небіжчик В. П. Нау-

У 1904–1917 рр. викладала в Музично-драматичній школі М. В. Лисенка, а після смерті Миколи Віталійовича очолила школу. У 1918–1927 рр. викладала в Музично-драматичному інституті, отримала звання професора і заслуженої артистки УРСР.

² Скорульська Р., Чуєва М. Микола Лисенко. Дні і роки. – К.: Музична Україна, 2015. – 744 с.

³ ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 52. – Спр. 218: Дело об учреждении Киевского литературно-артистического общества.

⁴ Устав Киевского литературно-артистического общества. – К., 1885.

менко, а тоді вже запросив він і нас, звичайно, один по одному, та так, що всі ми й отаборилися в Літературно-артистичному товаристві, ще й мало того, – зрештою опанували й правління. До складу правління увійшли М. В. Лисенко, М. П. Старицький, Ольга Петрівна Косач і інші, і одразу ж діяльність товариства пішла українським шляхом і охопила широке поле. Склався чималий український центр. Голова правління Володимир Ніколаєв був благородною і культурною людиною, і він не виявив українофобських інстинктів. Так ми добилися більшості в правлінні і закипіла гаряча робота”⁵. Олена Пчілка згадувала: “Мене намовив увійти туди Микола Віталійович. Він сказав: “Досить нам тинятися десь поміж “хохольками”. Треба займати позиції”⁶. Розпочалася надзвичайно активна і різнопланова робота. Були відкриті бібліотека і картинна галерея. Організовувалися літературні читання, вернісажі, творчі конкурси, проводилися музично-артистичні вечори, святкувалися ювілеї видатних українців. З кожним таким заходом все більше українських інтелігентів проймалися українською ідеєю. “Ми ж на цих вечорах, – писала Олена Пчілка, – давали змогу виступати українському слові і в цьому полягала вся участь наша в «обществі»”⁷.

Зображені на фотознімку з НМІУ діячі української культури належали до найактивніших членів Товариства. М. Старицький очолював театральну комісію, керував аматорським театральним гуртком. Чудовий декламатор, він часто виступав на заходах Товариства. Прихід до Товариства М. Лисенка мав особливе значення. Микола Віталійович очолював музичну комісію, був натхненником, організатором та виконавцем майже всіх музично-артистичних заходів. У 1903 р., під час відзначення 35-річчя творчої діяльності М. Лисенка, його обрали почесним членом КЛАТ. Олена Пчілка як відома просвітителька і ревна поборниця української справи працювала в етнографічній комісії, завідувала літературним відділом, виступала з доповідями. Вона згадувала: “Ми не стояли “між кочергами”. Ми були на видноті, бо ми багато працювали в товаристві. Нас мали за саму діяльну силу в ньому”⁸.

До КЛАТ активно вступала інтелігенція. У 1902 р. Товариство налічувало вже 160 дійсних членів, і їх кількість продовжувала зростати. У переліку КЛАТ, окрім згаданих, містились такі визначні для української культури імена, як Леся Українка, Марія Заньковецька, Микола Садовський, Панас Саксаганський, Микола Пимоненко, Микола Мурашко, Микола Соловцов, Євген Чикаленко, Василь Кульженко, а також Микола Біляшівський, який входив до художньої комісії. Відомий київський фотограф-художник Франц де Мезер брав участь у багатьох заходах Товариства і подарував йому бібліотеку.

З 1897 р. Товариство встановило спеціальну відзнаку “Золотий жетон” за найкращі літературні, музичні та художні твори. Одну з перших нагород отримав М. Лисенко. Нею були відзначені композитор Михайло Тютковський, Леся Українка, Олена Пчілка.

Слід згадати і про благодійну діяльність КЛАТ. Під керівництвом В. М. Ніколаєва Товариство проводило благодійні вечори зі збору коштів на допомогу своїм членам, родинам померлих членів товариства, для гімназистів, студентів київських музичного і художнього училищ. В січні 1900 р. у приміщенні Товариства (вул. Рогнідинська, 1/13) відбувся перший у місті кіносеанс для дітей.

Шевченківські вечори, концерти, літературні збори організовувалися публічно і у великих масштабах. КЛАТ стало центром українського культурного життя в Києві, прихистком для гнаного самодержавством українського слова. В той час, коли урядові циркуляри забороняли “малороссийское наречие”, в Товаристві декламувалися уривки з “Енеїди” І. Котляревського, вірші Т. Шевченка, Лесі Українки.

⁵ Старицька-Черняхівська Л. Вибрані твори. – К.: Наук. думка, 2000. – С. 775.

⁶ Пчілка Олена. Микола Лисенко (спогади і думки) // Микола Лисенко у спогадах сучасників: у 2 т. / [упорядкув., передм. та комент. Р. Пилипчука]. – К.: Муз. Україна, 2003.

⁷ Пчілка Олена. Оповідання. З автобіографією. – Х., 1930. – С. 125.

⁸ Пчілка Олена. Микола Лисенко (спогади й думки)...

“Це було тоді єдине в Києві товариство прогресивного напрямку”, – так Олена Пчілка у своїх спогадах описала вплив Літературно-артистичного товариства на формування українського культурного простору. Відзначення в Товаристві 100-річчя нової української літератури (виходу у світ “Енеїди” І. Котляревського), 35-річчя творчої діяльності М. В. Лисенка, І. П. Нечуча-Левицького стали важливими подіями, які мали велике значення не лише для Києва, а й далеко за його межами.

Красномовним є такий факт: під час урочистого відзначення 35-річчя творчої діяльності М. Лисенка (1903) друзі подарували композиторові значну грошову суму – 600 крб. на видання його творів і для купівлі дачі. Проте М. Лисенко витратив ці кошти на відкриття музично-драматичної школи, про яку давно мріяв. У 1904 р. школа запрацювала.

Щорічні заходи, присвячені річницям від дня народження Т. Г. Шевченка, в КЛАТ передбачали проведення вечорів пам’яті Кобзаря із концертною програмою. Так, у “Киевской газете” за 16 та 17 березня 1900 р. було розміщене оголошення: “Литературно-артистическое общество в субботу 18 марта проводит литературно-музыкальный вечер, посвященный памяти Т. Г. Шевченко. Начало в 18-00. Гг. члены входят по годовым билетам, а гости – по рекомендации членов”¹⁰. Ось як описує цей вечір журнал “Киевская старина”, вміщуючи програму та імена учасників вечора: “В Литературно-артистическом обществе состоялся 18 марта литературно-музыкальный вечер. После короткого вступительного слова о поэте, сделанного госпожей О. Косач, исполнено было много произведений Шевченко. В литературном отделении приняли участие Михаил Петрович Старицкий, Мария Михайловна Старицкая, госпожа Никольская, господа Сафонов, Вороний, в музыкально-вокальном – госпожа Александровская: артистка оперы (меццо-сопрано), камерная певица и педагог Мария Васильевна Зотова. Хор под руководством М. В. Лысенко прекрасно исполнил “Хмара встає з-за лиману”, “О, милый Боже Украины”, “Иван Гус” и др. Интересной новинкой стало талантливое исполнение прибывшим из Харькова бандуристом Гнатом Галайдой [псевдонім Гната Хоткевича. – *Б. І.*] нескольких номеров из эпического творчества, как, например, эпическая дума “Буря на Черном море” и нескольких народных песен”¹¹.

Наведена інформація дозволила встановити дату, коли була зроблена фотографія з НМІУ. Хоча Шевченківські роковини у КЛАТ відзначалися щороку, літературно-музичний вечір з таким складом учасників міг відбутися лише 18 березня 1900 р. Найімовірніше місце проведення заходу – приміщення КЛАТ на вул. Рогнідинській, 1/13, оскільки клуб з просторим залом на вул. Хрещатик, 15 був відкритий лише в 1901 р.

З фотографією із НМІУ пов’язаний один цікавий факт. Надзвичайно багатогранною творчою особистістю був Гнат Хоткевич (1873–1938) – музикант, композитор, письменник, етнограф. Саме в 1900 р. 22-літній музикант-самородок приїхав з Харкова до Києва, щоб зустрітися з М. Лисенком. Миколі Віталійовичу так сподобалася гра юнака, що той отримав посаду бандуриста в хорі М. Лисенка. На Шевченківському вечорі відбувся, імовірно, один з перших виступів Г. Хоткевича в Києві.

Шевченківські вечори збирали величезну кількість публіки. Зали не могли вмістити всіх бажаючих. Фактично, Товариство вперше легалізувало заходи із вшанування пам’яті поета, вивело їх з підпілля і надало їм характеру громадських святкувань. У цих вечорах брав участь цвіт інтелігенції, що підтверджує наведена вище цитата.

З кожним роком Товариство розширювало свою діяльність, особливо після переїзду правління та клубу до просторого приміщення на вул. Хрещатик, 15. Безперервно збільшувалася аудиторія та кількість членів Товариства. Якщо в 1895 р. ініціативна група складалася із

⁹ Пчілка Олена. Микола Лисенко (спогади й думки)...

¹⁰ Киевская газета. – 1900. – 16 марта.

¹¹ Киевская старина. – Т. LXIX. – К., 1900. – С. 16.

37 осіб, то в 1904 р. Товариство налічувало 757 членів. Якщо на перших літературних вечорах присутні були кілька десятків відвідувачів, то, наприклад, Шевченківський вечір 1903 р. зібрав 900 чол. Протягом 1903 р. заходи Товариства відвідало 12 751 особа.

Проте вже з 1900 р. серед членів Товариства виник розбрат, спровокований радикальними членами КЛАТ – соціал-демократами, майбутніми більшовиками А. В. Луначарським та Е. Й. Квірінгом. Почалися внутрішні суперечки, жандармські обшуки під час заходів, члени дізнавалися про арешти своїх однодумців, виникли фінансові проблеми. Культурне життя стало менш активним, а політичні пристрасті вирували і досягли найвищої точки. У вересні 1905 р. поліція надіслала клопотання до Київського губернатора про закриття КЛАТ як “антидержавного гуртка з революційними настроями”¹².

Із викладеного можна зробити висновок, що фотографія, про яку йде мова, має виняткове культурне й історичне значення. Це – оригінал, на якому зображені класики і видатні діячі української культури. Також це рідкісний фотодокумент, який розкриває цікаву сторінку діяльності Київського літературно-артистичного товариства – найбільш представницького форуму української інтелігенції в 1895–1905 рр.

¹² ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 855. – Спр. 78: Дело по представлению Киевского генерал-губернатора о закрытии Киевского литературно-артистического общества, о беспорядках на собраниях общества и о нарушении Устава.